

УДК 821.161.2: 130.2

DOI 10.31654/2520-6966-2024-25F-111-39-52

Ткаченко Т. І.

докторка філологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри гуманітарних та фундаментальних дисциплін,
Київський інститут бізнесу та технологій, м. Київ, Україна
orcid: 0000-0003-4965-5107
tkachenko.t@kibit.edu.ua

Національні концепти у хутірській філософії Пантелеймона Куліша

Стаття присвячена дослідженню духових домінант українства у світогляді П. О. Куліша крізь призму засад унікального авторського феномена – хутірської філософії («Листи з хутора», «Хутірська філософія та віддалена од світу поезія», діаріуш, подорожні нотатки, епістолярна спадщина). Пантелеймон Олександрович Куліш (1819–1897) – письменник і перекладач, мовознавець та літературознавець, фольклорист і етнограф, редактор та видавець – досі залишається чи не найбільш дискусійною постаттю в культурно-історичному національному вимірі. Його міркування, твердження, оцінки, публічні виступи, праці вражають амбівалентністю, кардинальною зміною позицій та переконань, вимушеною лібералізацією чи, навпаки, виправданою радикалізацією поглядів у різні періоди, що пов'язано із зовнішніми перипетіями та внутрішніми процесами. Прагнення зберегти бодай відносну особисту свободу і можливість продовжувати письменницьку або видавничу діяльність вимагало співпраці й пошуку порозуміння з окупаційною (російською чи польською) владою. Проте шовінізм і тотальна дискримінація, приниження українства, бажання викоренити етносупність й асимілювати розбивали щент ілюзорні наміри П. Куліша.

Хутірська філософія – це послідовне й аргументоване бачення українського ества, менталітету, чеснот і недоліків, минулого, теперішнього і майбутнього крізь призму досвіду та мудрості. Формування громадянина починається змалечку, бо в мові, звичаях, устрої, побуті містяться підвалини належності до певної спільноти, що посилюються чи ламаються вихованням і освітою. Визначені морально-етичні цінності окреслюють свободу та необхідність, утілюючись у вірі. Якщо вони є хибними, то відбувається заміщення обличчя маскою, життя – існуванням, громади – маніпулятором. Подібний результат постає трагедією для особи й катастрофою для народу, оскільки передбачає знищення духового ґрунту, на який спирається людина, обираючи власний шлях.

Протягом своєї історії Україна завжди боролась за незалежність і зберегла право вільної нації завдяки збереженню висвітлених Пантелеймоном Кулішем національних концептів, які постійно прагнули знищити колонізатори. Саме поєднання поваги до мікросвіту (індивідуальності) в хуторі й

консолідації в макросвіті громади є сутністю українства, джерелом його сили та гарту.

Ключові слова: етноідентифікація, мова, громада, хутір, віра, самосвідомість.

Пантелеймон Олександрович Куліш відомий передусім літературною спадщиною, проте саме його філософські тексти, презентовані в епістолярії, діаріуші та студіях, висвітлюють єство цієї неординарної постаті. Поміркована позиція, втілена у досить обережній опозиції до влади країни-окупанта, суперечливі оцінки історичних подій та лідерів визвольних рухів, амбівалентні трактування культурних явищ і літературних надбань поступаються справжній сутності мислителя у щоденникових записах, листах, «Хутірській філософії та віддаленій од світу поезії» або в образі козака Павла Белебня у «Листах з хутора». Знаний філолог, видавець, критик і перекладач представляє реципієнту засади українства в різних аспектах життя, вдається до поєднання прийомів публіцистичного, художнього й розмовного стилів мови, надаючи авторської видозміни кожному, аби витворити цілісний цікавий текст-мозаїку, кожний складник якої стає невід'ємною частиною загальної візії.

Варто виокремити чільні національні концепти Пантелеймон Куліша-філософа, досліджуючи відповідний пазл комплексної картини буття.

Освіта. Визначаючи основи життя українця, Хуторянин окреслює педагогів, які формують чи деформують сутність. До когорти останніх належать псевдовикладачі, закриті в герметичному циклі штучних або застарілих знань, умінь і навичок. Вони здатні лише нав'язувати матеріал, що часто суперечить реаліям, бо втратив актуальність, чужий та навіть ворожий учнівській / студентській аудиторії, не має практичного зв'язку і користі для розвитку й діяльності людини; позбавлені креативності та поступу, адже тільки повторюють (не аналізують) завчений текст протягом десятків років, привчаючи до цього вихованців; популяризують лицемірство, конформізм і ренегатство, показуючи на власному прикладі прислужництво чиновникам та зміну поглядів на угоду сьогочасній владі; зневажають фізичну працю, бо вважають себе обраними й винятковими, масштабуючи соціальну прірву та унеможливлючи виховання загартованої особистості; пропагують антигуманну освіту, в центрі якої не унікальна людина із власною думкою та вибором, аналітичним мисленням, а стандартизований константний набір інструментів, що формує

інертну сіру масу. До названих проблем додається різке протиставлення села та міста, що позначається на поведінці учнів, ставленні педагога, і шовінізм, який сприяє приниженню, цькуванню, зверхності колонізаторів та примноженню комплексу меншовартості й асиміляції колонізованих. Усім переліченим просякнуті заклади освіти – від церковних шкіл, гімназій до університетів. Недаремно П. Куліш висміює недолугі «пророкування» своїх викладачів щодо невтішного майбутнього власної персони.

Істинними вчителями Пантелеймон Олександрович називає природу, фольклор (жива мова й народознавство) і Біблію. Природа від народження регулює стан та режим людини (своєрідний селф-і тайм-менеджмент). Адже організм реагує на світло: зі сходом сонця прокидається, із сутінками готується відпочивати. Сонце дарує життя всім істотам, підкреслюючи рівноправність і рівнозначність, які є закономірними й аксіоматичними у природньому світі та чомусь рідкісними в людському. Хutorянин ставиться до навколишнього із шаную та подякою, почуввається частинкою, проте не господарем чи власником, величезного світоустрою. Щоденна фізична праця загартовує тіло й очищує думки, бо від власного бажання, уміння і роботи залежить добробут родини та громади, в якій стосунки будуються за принципом взаємодії, взаємозв'язку, взаємодопомоги, як і у природі. Натомість цивілізовані городяни визначають світ постійним торгом, відмежувавшись один від одного мурованими стінами, байдужістю і користолубством, демонструючи зневагу до фізичної праці (робітників, селян) та опір будь-яким спробам знищити мур, повернути первинну вільну сутність. Природа – ресурс, який потрібно використати якомога вигідніше, зневажаючи наслідки безтямної експлуатації та уніфікуючи подібне ставлення до оточення. Вода, дерево, тварини, посади й чини, люди – товар, за кількістю якого відбувається поділ на тих, хто «купається в золоті» або «тоне у бруді».

Народні здобутки виступають другим Учителем, оскільки формують стрижень ества. Належність до певної спільноти постає потребою більшості, але її вибір залежить від самосвідомості, витвореної найближчими. Звичаї, обряди, табу, віче, мораль є унікальними цінностями певного народу. Це ті засади, які супроводжують людину протягом життя і детермінують її думки, емоції, вчинки. Тільки завдяки міцному внутрішньому стрижню можлива градація від індивіда до особистості. Зростаючи в родині, котра шанує свої корені, дитина всотує перлини народу, наповнюючи етногенетичний код змістом, першоджерелом якого є насамперед мова. Саме вона презентує

ментальні особливості й історичні колізії, міжкультурну взаємодію та власне автентичну основу, що збагачується новотворами протягом розвитку соціуму. Відмова від мови, добровільна чи примусова, зумовлює деформацію сутності, бо втрачається зв'язок поколінь і руйнується чітка межа «свій – чужий». Асиміляція стає підґрунтям жорстких маніпуляцій та множить маріонеток-яничарів. Так окупаційні диктаторські режими створюють псевдорозділи, коли дитину занурюють в інший, навіть ворожий, викривлений світ, позбуваючи справжніх батьків і замінюючи їх тоталітарними правителями. Пантелеймон Олександрович підкреслює оманливі сподівання сімей та шокуючі наслідки псевдопросвітницької діяльності вчителів у школах, гімназіях, університетах: замість швидкої кар'єри, українець опиняється на маргінесі ганебної ієрархії через етнічну належність і може чогось досягти, звісно, не найвищих посад, у прислужництві лише за умови цілковитого забуття коренів та відкидання зв'язку зі своїм народом. Тому в гонитві за примарним через корисливість або страх людина ризикує втратити себе, перетворитись на істоту.

До істинних педагогів доцільно залучити т.зв. народних учителів, одним з яких був для П. Куліша сліпий дяк Яким – Софокл і Аристотель, президент парафіяльної академії наук. Чоловік зумів захопити дітей словом, утіленим у яскравих вертепних дивовижах, які щоразу доповнював, змінював, увиразнював, полонячи «ходячою мовою». Він став транслятором народної та Божої мудрості, спонукав до здобуття знань, ґрунтованих на національній історії, культурі й вірі, власним життям доводив силу духу і важливість оптимістичного бачення прийдешнього, що спирається на свої сили, упевненості в обраному шляху. Тому всотування і синтез автентичного етнічного й загальнолюдського постає осердям виховання та освіти.

Біблія стає третім Учителем в образі Ісуса Христа. Приклад центральної постаті Нового Завіту доводить безглуздість порожньої форми, позбавленої змісту, якою виступають більшість викладачів, пишаючись власним статусом та використовуючи його, аби прикрити свою дурість і неучтво. Хуторянин акцентує простоту викладу проповідей Христа, до якого дослухались і розуміли діти й дорослі, навіть шановані старійшини та очільники держав, бо чули мудрість Промовця, котрий проголошував істину і пропагував любов. Ісус не потребував утвердження свого авторитету залякуваннями, покараннями, не виявляв зверхності до простолюду, бідноти чи відкинутих соціумом людей (жебраків, повій, безхатків), навпаки, відкидав межі та об'єднував розрізнених за віком, статками, статями, вподобаннями слухачів у консолідовану громаду, спраглу істинного знання.

Пантелеймон Олександрович виокремлює трьох головних учителів, які мають бути дороговказами для кожного. Спочатку природа привчає узгоджувати пориви душі й тіла, потім рід наснажує дух автентичними морально-етичними джерелами, осердям яких виступає патріотизм, утілений передусім у мові, згодом цінності набувають загальнолюдського масштабу, коли свідомий своїх прав і обов'язків громадянин долучається до християнського світу людяності, сповідуючи добро, справедливість, чесність і любов.

Наука. По-перше, йдеться про знання, накопичені досвідом поколінь, які передаються з уст в уста і становлять основу мислення, вчать спостерігати, аналізувати, створювати й нотувати. Правда наука спочатку сприймається серцем, а потім досліджується розумом. Адже потрібно прагнути щось відкрити, зрозуміти, чогось досягти. Внутрішня мотивація надихне на спроби, помилки та звершення, підготує до подолання викликів і перешкод. Справжня наука постійно збагачується новотворами, оскільки висловлена думка стає набутком оточення, громади, народу, спонукаючи довести, спростувати, змінити, запропонувати власну, яка також буде рушієм для сучасників або прийдешньої генерації.

По-друге, книги постають друкованими зберігачами важливої та корисної інформації, але за умови відповідності фактам і ясності викладу. Недаремно автор називає пам'ятки Київської Русі «грандіозно поетичними», бо презентують жанрове розмаїття, фіксують події разом із легендами й переказами, паремією, розмаїтими стилістичними прийомами, що викликають цікавість читачів будь-якої доби, адже говорять пам'ять. Натомість сучасні т.зв. підручники, посібники, трактати спрямовані на консервацію думок, нав'язаних професурою та продиктованих чинною владою, а незрозуміла мова спотворює сприйняття. Запозичені тексти без належного тлумачення втрачають цінність. Учені замкнені в герметичному просторі, оскільки новаторство чи сумнів щодо загальноновизнаного чи вигідного авторитету зумовить виключення з кола обраних і схвалених чиновниками науковців. Теорія без практики стає мертвою, позбавляє науки сенсу. Кар'єра вченого приваблює тільки через фінансовий чинник, спричиняючи торгівлю посадами, заповненням осередків досліджень людьми, котрі не мають ані хисту, ані розуму, вдаючись до плагіату і суцільних повторень. Керівниками призначають бюрократів, які нічого не тямлять, однак встановлюють програми, затверджують призначення, схвалюють матеріали тощо. На жаль, саме такий варіант псевдонауки побутує в науково-освітніх закладах і вважається доцільним для більшості, яку влаштовує масова мозкова стагнація.

Тому наймудрішою виявляється дитина, бо має «чистий» розум, згодом у закладах освіти її примушують мовчати доти, доки не отупіє, притлумить власні думки, зазубривши «правильні» знання, тоді дозволять повторювати й перетворять на власний клон – папугу.

Міркуючи про форму і зміст науки, П. Куліш окреслює різновиди цієї діяльності, спираючись на концепцію «сродної праці» Г. Сковороди та представляючи багатозначність феномена. Хтось покликаний розкривати «науку життя», котрої, до речі, ніде не вчать, на власному прикладі чесного повноцінного буття і повсякденної праці, у когось є здібності до інтелектуальної роботи чи мистецтва, завдяки чому з'являються важливі та корисні винаходи й витвори.

Пантелемон Олександрович вдається до яскравого зіставлення застоюної та джерельної води, репрезентуючи «живу» і «мертву» науку та викриваючи страх можновладців перед хуторянами у забороні засновувати й розвивати власні освітні установи, які, поєднуючи знання природи і книжки (давньої та сучасної) рідною мовою, виконували би головне завдання науки – прибільшувати, а не відкидати розум.

Мистецтво слова. Вербальний текст відіграє, на думку Хуторянина, ключову роль у формуванні й розвитку особи. Аналізуючи сучасний рівень періодичних та неперіодичних науково-популярних і художніх видань, він окреслює більшість «грязюкою» через віддаленість від народу, захоплення модними чужими речами, відсутність зв'язку з реальністю, популяризацію читива, що продукує пустих копіювальників та реципієнтів. Преса, яка має реагувати й актуалізувати нагальні проблеми соціуму, залишається речником влади, а белетристика, покликана виховувати естетичний смак, дублює низькопробні зразки. В Україні ця проблема посилюється вимушеною спровокованою окупантами безмовністю.

Стрижнем самосвідомості людини постає сталий етногенетичний код, який найбільше збережено в мові. Проте політичні перипетії здатні притлумити або деформувати закладене від народження в естві людини. Виявити назовні табуйоване через віковий страх, непевність, комплекс меншовартості здатний лише Поет, який подолає ментальні бар'єри та звільнить серце і мозок, повернувши власне «Я» собі та своєму народу. Звісно, першоджерелом письменства є фольклор, бо саме поезія народу – праматір історії та філософії. Скарби уснопоетичної творчості – духовна енциклопедія громади, оскільки в них утілена особиста, національна й загальнолюдська історія на рівні образів та колізій крізь призму почуттів анонімних

(одноосібних або колективних) авторів і варіативних виконавців (співавторів).

Хуторянин називає трьох письменників, кожий з яких по-своєму зрозумів і представив літературне володіння українським словом. Попри те, що Іван Котляревський першим у художній словесності використав живонародну мову, він для Павла Белебня «панок» і «циган троянський», бо зневажив моральні підвалини українства, висміявши його. Ця глузлива характеристика обумовлена здобутками двох інших авторів. Передусім згадано Григорія Квітку-Основ'яненка і повість «Маруся», де розкрито велич душі простолюду завдяки неперевершеній вербалізації почуттів героїв. Тож українці перейняли історією письменника, який об'єднав земляків спільною вірою, мовою та розумом, і підготував аудиторію до сприйняття і прийняття геніального Кобзаря. Тарас Шевченко (народна душа, короґва) повернув українцям приховані самоповагу, гідність, хоробрість і самоідентифікацію. Він об'єднав усіх пам'яттю серця, неписьменних долучив до книги залученням народнопісенних перлин, стилізацією, щемливими почуттями, родинними драмами, особистими болями, трагедією пожеж і руїн, став першим істориком, відновивши згадки про лідерів-месників, правдошукачів-борців, які очолили визвольний рух, показав розкішний світ села і міць та чистоту простолюду в рідній живій мові. Правдиве слово повернуло повагу письменству. Народ почав кристалізуватись у націю спільністю душ. «Огненна» поезія Тараса Григоровича стала взірцем письменникам та митцям і незмінним дороговказом українству.

Пантелеймон Олександрович наголошує на силі слова. Цінуючи усні здобутки, які постають джерелом будь-якої творчості, освіти й науки, він підкреслює вагу друкованого надбання. Чимало переказів, легенд, дум, пісень, казок, на жаль, були втрачені земляками через тривалу шовіністичну політику окупантів, яка полягала не тільки в забороні мови, але й продуманому, остерігаючись бунтів і консолідації, відстороненні українства від усіх інтелектуальних видів діяльності, зробивши безправними сумирними кріпаками. Саме письменникам належить місія провідирів, аби народ повернув забрану чужинцями свободу, історію, культуру, землю.

Віра. Українцям властивий унікальний витвір – християнське язичництво чи язичницьке християнство. Змальовуючи хутори, П. Куліш акцентує увагу на візії Бога, який перебуває не в певному місці на землі (наприклад, у церкві), а в серці, природі, виступаючи порадином і співрозмовником, даруючи спокій, розраду, мир. Водночас ратаї

постають сонцепоклонниками, адже небесне світило є визначальним у хліборобському житті. Звідси, наявне розмежування віри та релігії, амбівалентне ставлення до священників і церкви, визнання Біблії «альфою та омегою книжної науки», а Ісуса Христа – зразком Учителя. Важливе трактування мети прийняття християнства пращурами: Київська Русь, на відміну від більшості тогочасних держав і країн, обирала релігію не через страх або тиск інших, а зважаючи на власні пріоритети, утверджуючи свою силу та захищаючи слабшого.

Віра завжди в естві людини, допомагає приймати негаразди, переживати сумніви й жалі, долати перешкоди. Віра – це вчинки, а не слова. Бо говорити про чесність і справедливість, допомогу й милосердя легко, та дотримуватись у повсякденні виголошених морально-етичних пріоритетів, особливо якщо стосується саме тебе, часом важко. Тому побудова безлічі храмів або численні пожертви не є показником віри. Лише дії людини стають перевіркою високих слів, повчань і запевнень. Віра загартовує свого носія, здатного йти власним праведним шляхом, відкидаючи зневагу, образи, приниження. Цим акцентовано дотримання правильного вибору свого буття, що вповні утримує від негідних учинків, хоча блокує зацьковану колонізаторами волю, джерело якої – віра, котра гуртує, додає снаги та впевнює в незламності.

Віра не залежить від дотримання церковних настанов і повчань дяків, а ґрунтується на споконвічних духовних і духовних цінностях громади, що яскраво презентовано в історії Дмитра Гарбуза. Клептоманія (за сучасною термінологією) стає другою натурою спочатку сироти, а потім заможного господаря. Та крадіжка пожертвувань виявляється внутрішнім ступором. Якщо в місті чоловіка одразу покарали би, занапастивши життя сім'ї, то в селі справедливе вічеве рішення рятує винуватця, його родину і односельців, адже багатий хазяїн із радістю покутує гріхи, обдаровуючи подорожніх їжею, теплом, добрим словом і власною повчальною історією, що спершу шокує гостей, а згодом викликає повагу до мудрості української спільноти. Тож істинна віра унеможлиблює брехню та лицемірство, навпаки, визволяє з тенет примарної втіхи.

Прикметно, що релігія для імперії постає важливим складником узурпації та маніпуляції. Для Хуторянина віра – особисте спілкування із Господом суголосне внутрішньому «Я» рідною мовою. Недаремно Пантелеймон Олександрович презентував дитячу Біблію та працював, залучивши І. Нечуя-Левицького й І. Пулюя, над першим повним виданням Святого Письма українською мовою.

Устрій. Опозиція міста й хутора виступає центром бачення П. Куліша організації суспільного життя. Першому місцю властивий антигуманізм, байдужість, визиск, асиміляція, конформізм, уніфікація. Парадоксальність міщанства у тому, що попри тисняву, тобто перенасиченість людьми, кожен сам за себе, самотній та обережний, приречений на боротьбу за виживання. Навіть за впорядкованого і стабільного фінансового життя городянин бачить лише матеріальне, прагматично продумуючи дії, вдаючись до удаваної ввічливості, яка заміняє обличчя маскою.

Другому осередку притаманна людяність, емпатія, взаємодія, унікальність, автентичність. Незважаючи на окремішність хуторів, усі про всіх та все знають. Громаду формує спільність цінностей, мова й віра, звичаї та культура, подібні переживання і досвід щодо виховання дітей, освіти, роботи, специфіки діяльності (ремесла, землеробство, садівництво, чумацтво тощо). Хуторянин – сам собі господар, але водночас він усвідомлює відповідальність перед родиною, родом і громадою, звертається та підпорядковується її рішенням (віче), долучається до толоки й вечорниць, обговорень і вирішення поточних питань. Тут відсутня ієрархія, панує взаємодія, взаємоповага, взаємодопомога і взаємозв'язок природи й людини, особи та спільноти, оскільки стосунки є паритетними, а статус набувається завдяки морально-етичним якостям, наполегливій праці та добрим учинкам. Бідність і багатство втрачають кореляцію з матеріальним виявом, окреслюючи розум і серце.

Місто позбавляє унікальності та змушує притлумлювати єство, постійно грати-існувати в непорушній системі. Хутір дозволяє самовдосконалюватись, щодня пізнаючи нове в собі й навколишньому світі за циклічності життя.

Історія. Трактування П. Кулішем історичних подій та постатей – амбівалентний і суперечливий аспект його світогляду. Він категорично не сприймав і засуджував збройні методи опору, боротьби, національно-визвольних рухів та їх уславлення у мистецтві. Але «хутірські» студії дещо спростовують широковідому позицію Пантелеймона Олександровича, що передусім помітно в епістолярії, щоденникових записах та притчах.

Подорожуючи Україною, письменник часто звертав увагу в нотатках і листах на миттєві спалахи агресії та гніву в селян, заробітчан, бідноти. Адресатом прокльонів і погроз виступає влада всіх рівнів. З одного боку, така поведінка і висловлювання не викликають захвату чи схвалення, однак, з другого боку, лунає розуміння-обґрунтування

справедливості подібних протестів, які можуть перетворитись із поодиноких вербально-емоційних докорів на масові революційні виступи.

Крім того, ліберально-поляльне ставлення до шовініста-колонізатора зникає у своєрідній параболічній діалогії. Притча про двох сусідів представляє протилежні світогляди та світоустрої в антиномії ледачий «вайло-спекулянт» і тямущий господар. На землі нездари все вмирає, бо панує постійна смертельна боротьба за владу, вивищення завдяки облуді, брехні, насильству, культура програє варварству. Натомість у «маленькому царстві» ратая повсякчас триумфує фізично-духовний вітаїзм у природі та в людині.

Масштабнішого втілення зазначені образи набувають у викривальній притчі про північного і південного «братніх» народів, де чітко вказано специфіку менталітету, яка унеможливорює тотальне злиття без примусу, асиміляції або знищення більшості носіїв етногенетичного коду. Автор послідовно розкриває риси характеру, що визначають побут і діяльність, віру та мислення, культуру й самосвідомість. Одному народу притаманна доброта, «дитинне» серце і поетична душа, простодушність, чесність, порядність, милосердя, легка вдача прощення, зосередженість на розвитку ремесла, господарства, скотарства, садівництва й землеробства, чумацтва, пріоритет миру, релігія серця, а не розуму, хутірський вічевий устрій, громада з очільником, обраним завдяки морально-етичним якостям; народ постає осердям буття і самостійно ним керує. Другому народу властива пиша, зверхність, зарозумілість, духовна убогість, вибір керівника за статками й централізована вертикаль влади, сконцентрованість на торгівлі та війні, яка, порушена за надуманими причинами-маніпуляціями, повинна примножити території, незважаючи на кількість поранених і загиблих, асимілювати переможених; народ є воском для вождя, котрий ламає на свій лад залякуванням, репресіями, вбивствами. Для першого Бог є Творцем-пейзажистом, який оселяється в серці від народження, малюючи зовнішній та внутрішній світ, для другого Всевишній перебуває в церкві та повсякчас вимагає жертв.

Ненажерливі й заздрісні вояки цькували, принижували, кривдили ратаїв, які, шануючи «братів», терпіли, дозволяючи руйнувати свій дім, знищувати мову, історію, цінності. Через «напій погорди» і владолюбство, з одного боку, та сумирність і миролюбство, з другого боку, обидвох було захоплено, підкорено й ліквідовано чи асимільовано. Народ – самобутній дивовижний поет-ратай не зумів зберегти себе, подаровану землю і повноцінне життя, хоча мав потенціал очолити «інтелігенцію давнього світу».

Нав'язуючи українцям комплекс меншовартості в назві «народ Хохол», крадучи нашу історію, знищуючи мову, літературу і культуру, росіяни прагнуть позбутись власного споконвічного тавра жалюгідного раба, не здатного вільно почувати, думати й діяти. Заздрість і страх провокують агресію, бо нічим іншим аргументувати не спроможні. Пантелеймон Олександрович вражаюче влучно показав і довів марність сподівань на безумовну асиміляцію – надто різні два народи, маска не зможе замінити та змінити єство.

Пантелемон Куліш – багатогранна постать. Його публічні оцінки, міркування, гіпотези та й учинки викликають неоднозначні думки щодо справжньої сутності письменника, видавця, перекладача, редактора. Проте подібна поведінка забезпечила вихід «Основи» й «Хати», «Записів про Південну Русь», історіографічних і етнографічних праць, художніх творів (перекладів, поетичних і прозових текстів). Та хутірська філософія виступає особливим витвором, бо в образі наче простодушного Хуторянина (*alter ego* автора) й іронічного самого себе П. Куліш розкрив справжнє «Я» уважним реципієнтам.

Саме ці студії містять чільні концепти українства у візії оповідача – дослідника-спостерігача. Недаремно він виокремлює, студіює та підкреслює національні концепти, з-поміж яких домінантою виступає мова – стрижень самоідентифікації. Вербальний чинник визначає належність людини до певної спільноти, що формує цілісність на основі культури, традицій, морально-етичних цінностей змалечку. Тож виховання і освіта постають підґрунтям становлення та поступу особи, яка може градувати до особистості чи розчинитись у масі. Педагогами є передусім природа, Бог, народ у різному втіленні – фольклор, книги, учителі, зорієнтовані на дітей, а не на власний статус, прибуток або прислужництво. Від перших навчальних процесів залежить буття окремої людини зокрема і громади загалом, адже думки корегуватимуть дії, що мають відповідати вірі. Образ Господа стає вкрай індивідуалізованим за збереження спільних чеснот-констант, бо міститься в серці, не підпорядковується релігійним настановам зовні. Так відбувається духовна консолідація, до якої залучено й менталітет. Зазначені концепти детермінують місце, роль і значення етносу – народу – нації в загальносвітовому історичному процесі, пояснюючи причини та наслідки перипетій.

Прикметно, що в «Листах з хутора» ім'я та прізвище наратора є знаковими вказівками. Павло – з лат. «малий», «скромний» виказує безпосередність і щирю простоту дописувача, який висвітлює свій досвід і міркування про світоустрій, не претендуючи на визнання. Однак семантика Белебня – «високе відкрите місце, гора» – викриває

оманливість подібного сприйняття. Насправді чоловік стоїть над рутинною та дріб'язковістю, сягає мудрості, яка полягає у чистоті духу завдяки праведним діям і збереженню сутності. Крім того, можна вбачати зв'язок із хутором, розташуванням та певним вивіщенням задля створення власного світу, котрий, проте, взаємодіє з іншими самостійними світами, консолідуючись у громаді.

Розрив між Українцем в особі Хуторянина і хохлом яскраво висвітлено завдяки наведеному П. Кулішем листу гімназійного знайомого, який мав непогані інтелектуальні здібності, знищені асимілятивно-шовіністичною колонізаторською політикою ще в дитинстві, однак притлумив єство заради чину та грошей, став заручником власного вибору і перетворився на раба.

Отже, Пантелеймон Олександрович Куліш доводить необхідність захисту, навіть не відкидаючи збройну боротьбу, національних концептів – мови, фольклору, віри, літератури, історії, культури. Тільки так народ може здобути і зберегти незалежність, бути «збірною єдиною особою в душі», тобто – нацією, кожен представник якої свідомий власної місії на своїй землі, що масштабується від хутора до України.

Література

1. Дзюба Т. Хутірська концепція П. Куліша. *Слово і час*. 1998. Ч. 4. 5.
2. Історія про гарну Магельону і графа Петра з Провансії з срібними ключами. Про злодія у селі Гаківниці (Оповіданє П. Куліша). Вінніпег: Руська книгарня, 1918, 67 с.
3. Куліш П. Повість про Український народ : Моє життя. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія. Київ: Український Світ, 2005. 384с.
4. Куліш П. Твори в двох томах. Київ: Дніпро, 1989.
5. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: монографія. У двох томах. Київ: Український письменник, 2007.
6. Пантелеймон Куліш: Матеріали і дослідження. Львів; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000, 413 с.
7. Сюй Ліша Хутірська філософія та її художня трансформація у малій прозі Пантелеймона Куліша. *Мова і культура*, 2013. Вип. 16, т. 6 (168). 272–279.
8. Щербина С.І., Красюк В.Л. Пантелеймон Куліш як творець модерної української нації та його «хутірська» філософія. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. Історичні науки. 2022. № 1. 124–129.

References

1. Dziuba, T. (1998). *Khutirska kontseptsija P. Kulisha* [Rural Conception of P. Kulish]. *Slovo i chas – Word and Time*. Part 4. 5 [in Ukrainian].
2. *Istoriia pro harnu Mahelonu i hrafa Petra z Provansyi z sribnymy kluchamy. Pro zlodia u seli Hakivnytsi (Opovidanie P. Kulisha)* [A History of Pretty Mahelona and Count Petro from Provence with Silver Keys. About a Thief in

Hakivnytsi Village (Story by P. Kulish)]. (1918).Winnipeg: Ruska knyharnia Publ. [in Ukrainian].

3. Kulish, P. (2005). *Povist pro Ukrainyskyi narod: Moie zhyttia. Khutirska filosofii i viddalena od svitu poezia* [The Story about Ukrainian People: My Life. Rural Philosophy and Poetry, Remoted from the World]. Kyiv: Ukrainyskyi Svit Publ. [in Ukrainian].

4. Kulish, P. (1989). *Tvory v dvokh tomakh* [Works in Two Volumes]. Kyiv: Dnipro Publ. [in Ukrainian].

5. Nakhlik, Ye. (2007). *Panteleimon Kulish: Osobystist, pysmennyk, myslytel: monohrafiia. U dvokh tomakh* [Panteleimon Kulish: Personality, Writer, Thinker: A Monograph]. Kyiv: Ukrainyskyi pysmennyk Publ. [in Ukrainian].

6. *Panteleimon Kulish: Materialy i doslidzhennia* [Panteleimon Kulish: Materials and Investigations]. (2000). Lviv; New-York: M.P. Kots Publ. [in Ukrainian].

7. Siui Lisha (2013). *Khutirska filosofii ta yii khudozhnia transformatsiia u malii prozi Panteleimona Kulisha* [Rural Philosophy and Its Artistic Transformation in Small Prose of Panteleimon Kulish]. *Mova i kultura – Language and Culture*, Iss. 16. Vol. 6(168). 272–279 [in Ukrainian].

8. Shcherbyna, S. I., Kراسиuk, V. L. (2022). *Panteleimon Kulish yak tvorets modernoi ukrainskoi natsii ta yoho «khutirska» filosofii* [Panteleimon Kulish as a Creator of Modern Ukrainian Nation and His Rural Philosophy]. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. Istorychni nauky – Scientific Papers of V.I. Vernadskyi Tauria National University. Historical Sciences*, № 1. 124–129 [in Ukrainian].

Tkachenko T.

DSc (Philol.), Associate Professor, Head of the Department of Humanitarian and Fundamental Disciplines Kyiv Institute of Business and Technology
orcid: 0000-0003-4965-5107
e-mail: tkachenko.t@kibit.edu.ua

National Concepts in the Rural Philosophy of Panteleimon Kulish

The article deals with the study of national concepts in the texts of P.O. Kulish, in which the principles of a unique author's phenomenon - rural philosophy are actualized («Letters from a khutir», «Khutirska philosophy and poetry remote from the world», diaries, travel notes, epistolary heritage).

Panteleimon Oleksandrovich Kulish (1819–1897) – writer and translator, linguist and literary critic, folklorist and ethnographer, editor and publisher – still remains almost the most controversial figure in the cultural-historical national dimension. His reasoning, statements, evaluations, public speeches, and works are impressive with ambivalence, a radical change of positions and beliefs, forced liberalization or, on the contrary, justified radicalization of views in different periods, which is connected with external vicissitudes and internal processes. The desire to preserve at least relative personal freedom and the ability to continue writing or publishing activities required cooperation and the search for understanding with the occupying (Russian or Polish) authorities. However, chauvinism and total discrimination and humiliation of Ukrainians, the desire to eradicate the ethnic essence and assimilate completely shattered P. Kulish's intentions.

Khutirska (rural) philosophy is a consistent and well-argued vision of the Ukrainian essence, mentality, virtues and shortcomings, past, present and future through the prism of experience

and wisdom. The formation of a citizen begins at an early age, because the foundations of belonging to a certain community are contained in the language, customs, organization, and everyday life, which are strengthened or broken by upbringing and education.

Defined moral and ethical values outline freedom and necessity, embodied in faith. If they are false, then the face is replaced by a mask, life – by existence, community – by a manipulator. Such a result is a tragedy for an individual and a catastrophe for a nation, as it involves the destruction of the spiritual ground on which a person rests when choosing his own path.

Throughout its history, Ukraine has always fought for independence and preserved the right of a free nation thanks to the preservation of the national concepts highlighted by Panteleimon Kulish, which the colonizers constantly sought to destroy. It is the combination of respect for the microcosm (individuality) in the khutir and consolidation in the macrocosm of the community that is the essence of Ukrainians, a source of strength and courage.

Key words: *ethno-identification, language, community, khutir, faith, self-awareness.*